

Michael Quante

A filozófia feladata az élettudományokban

A lehetséges félreértések elkerülése végett jegyezzük meg: a kapitalista és a földtulajdonos alakját korántsem rózsás fényben mutatom meg. Am itt személyekről csak annyiban van szó, amennyiben gazdasági kategóriák megszemélyesítései, meghatározott osztályviszonyok és érdekek hordozói.

Karl Marx

I. Bevezetés

Feladatom, hogy arról reflektáljak, mi a filozófia feladata az élettudományokban. Mielőtt ebbe belevágok, szeretnék röviden a fölérendelt irányadó kérdéssel foglalkozni: „Miért filozofálni (még)?”, és előrebocsátok néhány bevezető megjegyzést előadásom céljáról és felépítéséről.¹

Egyáltalán miért tesszük fel ma ezt a kérdést: „Miért filozofálni (még)?” Első látásra érthető, hogy az UNESCO filozófia-világnapja alkalmából rendezett konferenciát e kérdésnek szenteljük. Ha a filozófia olyan definícióját keresnénk, amelynek történeti és szisztematikus tekintetben esélye volna arra, hogy minimális konszenzusként fogadjuk el, akkor valószínűleg igen ígéretes volna a javaslat, miszerint a filozófia lényege a filozófiának önreflexiója által elért önmegismerésében áll. Ám kevésbé jóindulatúan érthetnénk az irányadó kérdést másképpen is: „Tulajdonképpen miért létezik (még) filozófia?”² Mire nézvést elengedhetetlen és szükségszerű, vagy nyújt legalább segítséget a filozófia? Miért nem váltotta le már réges-rég az empirikusan megalapozott társadalomelmélet, a tudományosan informált antropológia vagy a megbízható történeti kutatás? A filozófia talán csupán kulturális maradvány, épületes anakronizmus és – egyetemi formájában – olyan luxus, mely a növekvő gazdasági szűkösség idején egyre kevésbé legitimálható?

Amikor 2008-ban a Német Filozófiai Társaság XXI. kongresszusára *Életvilág és tudomány* címmel került sor Essenben, a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* szeptember 24-i számában a következőt olvashattuk:

¹ A jelen tanulmány alapjául szolgáló előadás elhangzott a filozófia UNESCO-világnapjának alkalmából 2008-ban Bonnban *Miért filozofálni (még)? Történeti, szisztematikus és társadalmi perspektívák* címmel szervezett konferencián.

² Hasonlít ez így ahhoz a kérdéshez, amely részben alapja Jürgen Habermas megfontolásainak azzal kapcsolatban, hogy a vallások nem tűntek el, ill. újra megerősödtek.

Elmúltak azok az idők, amikor egyetemi filozófusoknak tevékenységük jogsultságán kellett töprengeniük, és erről kellett konferenciákat rendezniük: mi végre még a filozófia? Az élet- és technikatudományokban végbement fejlődés korrodálta az ember tradicionális önleírásait, ez a folyamat pedig ismét öntudatosá tette a személyileg elsorvadt filozófia szakot, és szilárd helyet biztosított számára a bioetikai és a technika következményeit értékelő grémiumokban. A kérdések jönnek oda a filozófushoz, nem neki kell először kitalálnia őket.

Helyénvaló arra utalni, hogy figyelembe kell vennünk a szubtilis szemantikai különbséget a „Miért filozofálni (még)?” és „Mi végre még a filozófia?” kérdések között; az a kérdés is felmerül, hogy a vélekedés, miszerint a szak személyileg elsorvadt, csak a német egyetemek munkahelyszámok tekintetében javításra szoruló helyzetére kíván-e utalni, hiszen a cikkírónak ezt az észrevételét érthetnénk – vagy félreérthetnénk (?) – olyan hangként is, amely új zseniket vagy nagy szellemeket követel. Egy további jogos megjegyzés arra vonatkozna – ami időközben vitathatatlanul a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* figyelmét sem kerülte el –, hogy a mai kérdések a filozófusnőket is érintik; vagy netán a cikkíró szemszögéből a filozófusnőkre inkább az áll, hogy ők a kérdéseiket kitalálják?

E legalábbis félreérthető észrevételek ellenére a *FAZ* kongresszusi tudósításának idézett részlete tartalmaz két olyan megállapítást, amely előadásom kérdésfeltevése szempontjából releváns. Egyrészt azt állapítja meg, hogy a filozófia túljutott önmaga megkérdőjelezésének fázisán; másrészt pedig azt, hogy éppen az élettudományok kontextusa az, aminek révén a filozófia visszanyerte új (régis?) öntudatát, és visszaszerezte szilárd helyét a társadalmi-politikai életben. Ha a *FAZ*-nak ez a diagnózisa találó, felvetődik a kérdés, hogy a „Miért filozofálni (még)?” irányadó kérdés nem visszaesést jelent-e a válság alig meghaladott korszakába.

Ahhoz, hogy itt világosabban lássunk, fontos megjelenítenünk a filozófia miértjére vonatkozó kérdésben rejlő lehetséges meghasonlottságot. Ambivalenciája annak tudható be, hogy a kérdésben kifejeződő kétség többféle lehet.

Ha az önreflexiónak „egzisztenciális kétség” jellege van, akkor a filozófia önmegkérdőjelezésével van dolgunk: a filozófia már nem biztos nélkülözhetetlenségében, értelmében vagy akár annak lehetőségében sem, hogy a saját maga által megfogalmazott igényeinek megfeleljen. Az ebből következő öntematizálás nem annyira narcisztikus önszerelmet és öntükrözést jelent, mint azt talán a *FAZ* cikkírója kívánta sugallni; és ez a jelenség bizonyosan nem magyarázható meg az arra tett utalással sem, hogy a filozófiának – talán mert nincsenek már „nagy fejek” – elfogytak a témái, ezért már nem jut eszébe más, csak az, hogy önmagáról fecsegen. Az egzisztenciális kétségen

alapuló öntematizálás sokkal inkább annak *egyik* módja, ahogyan az identitásválsággal, vagyis az önértelmezésben támadt szakadással bánunk. Nyilvánvaló, hogy az ily módon önmagára és önnön alapjaira visszavetett tudományágban kevés potenciál rejlik ahhoz, hogy belebocsátkozzék más tudományágak kérdéseibe és kooperációs ajánlataiba.

Az ilyenfajta önkétely dominanciája tehát válságtünetként érthető; ebből azonban nem vonható le az elsietett következtetés, hogy a jól „funkcionáló” filozófia teljesen mentes volna (ill. kellene hogy legyen) a kételynek ettől a formájától. Ellenkezőleg: a filozófiának a szerkezetéhez (és a világhoz való episztemikus viszonyulás más formáival szembeni specifikus különbségéhez) tartozik, hogy számára diszciplinárisan (!) konstitutív az egzisztenciális kétely. Ez nem szükségképpen a filozófáló személy önkételyének személyes egzisztenciális formájából fakad, hanem korlátozódhat a tisztán diszciplináris szintre is. A filozófia minden esetben, amikor saját tevékenységének ezt a dimenzióját (mondhatnánk: saját alapjainak a maga számára konstitutív törekvését) kirekeszti, elfojtja, vagy úgy véli, hogy meghaladta, rendre a szcientista pozitívizmus vagy az antiliberalis ideológia veszélyébe sodródik.

A most említett egzisztenciális kételytől, amely a filozofálást alapjában konstituálja és egyszersmind nyugtalanítja, meg kell különböztetnünk egy a saját szerepének explikációjaként értett *metodológiai* kételyt mint önmegértésének és öntisztázásának mozzanatát. Az efféle tudatosítás és önértelmezésének mások számára, tehát saját tudományágán túl is közvetíthető megjelenítése (a funkció, az igények és a normák tekintetében) hozzátartozik legalábbis a filozófiának a lényegéhez, ha nem is a tudományossághoz általában véve. A módszertani kétely azonban – ezt fontos hangsúlyoznunk e ponton – következetesen érvényesülhet anélkül, hogy együtt járna vele a filozófia saját tevékenységét vagy önértelmezését illető egzisztenciális kétely. Kézenfekvő, hogy ha valamely tudományág dialógusba bocsátkozik más tudományágakkal, vagy elhagyja a tudomány területét a társadalmi és politikai kontextusok kedvéért, akkor nem árt, ha megbizonyosodik saját igényeiről, módszereiről és céljairól. Így tekintve a jelen előadás irányadó kérdése, hogy miben áll a filozófia feladata az élettudományokban, minden becsületes filozófia számára megkerülhetetlen, amikor olyan kontextusokba kíván (vagy kényszerül) bocsátkozni, ahol a tudományágnak erről az alapvető önértelmezéséről szóló konszenzus nem előfeltételezhető.³

A továbbiakban a filozófia élettudományokban játszott szerepének kifejtéséhez szeretnék adalékkal szolgálni; ennek során abból indulok ki,

³ Hogy rögvest válaszoljunk a naivítás e helyütt kézenfekvő szemrehányására: amit az imént mondtunk, az *nem* implikálja azt a megállapítást, hogy a diszciplinán belül maradó filozófiai kontextusban lemondhatunk a filozófia ilyenfajta öntisztázásáról úgy gondolván, hogy itt volna valamilyen „aranyfedezet”.

hogy a filozófiának ezt a relevanciáját széles körben *ténylegesen* elismerik.⁴ Itt a módszertani önvizsgálat értelmében vett önreflexió lesz irányadó, de szükségképpen szerepet játszik majd az önkétegy is, mivel a filozófia élettudományi kontextusban játszott szerepének némely interpretációi fundamentális aggodalmakra adnak jogosultán okot. A következő fejtegetések nem azzal az igénnyel lépnek fel, hogy kimerítő felsorolását vagy teljes leírását nyújtsák mindazon módoknak, ahogyan a filozófia az élettudományokban játszott szerepét jelenleg értelmezi és betölti. Itt sokkal inkább egyfajta normatív reflexióra vállalkozom, és arra, hogy megmutassam, miért fenyegeti a filozófiát ezekben a kontextusokban annak veszélye, hogy a terméketlen antitetika rossz dialektikájába sodródik. Ez az oka annak is, hogy a jelen vizsgálódásban egyértelműen előtérben áll a kritikai diagnózis, mivel csak efféle helyzetfelmérés alapján lehetséges megfelelő módon válaszolni azokra a kihívásokra, amelyekkel a filozófia az élettudományok kontextusában konfrontálódik.

Fejtegetéseim során az „élettudományok” terminust tág értelemben használom, ez a tág értelem azonban jelen tanulmány céljaira nézvést kellőképpen specifikus, és nemcsak az orvostudományt vagy a biológiát foglalom bele, hanem a kognitív tudományokat vagy az ezek által meghatározott pszichológiát is. Az általam feltételezett életfogalom nem korlátozódik a természettudományos területre, hanem magában kívánja foglalni a társadalmi életet is, így pl. azok a tudományok is az élettudományok alá szubszumálhatók, amelyek az egészségügy vagy a gondozás szociális rendszereivel foglalkoznak.

Ennek megfelelően a „filozófia”-t is olyan átfogó értelemben veszem alapul, amely az elméleti és a gyakorlati filozófiát egyaránt felöleli, valamint magában foglalja a filozófia szisztematikus és történeti perspektíváját is. E mögött az a meggyőződés rejlik, hogy csak az élettudományok tág felfogása képes megfelelni azon jelenségek és problémák komplexitásának, amelyekkel itt van dolgunk. Így ebben a kontextusban a filozófiára teljes szélességében van szükségünk.

Jelen dolgozat fő részében a „feladat” három jelentését fogom megkülönböztetni, és így annak három módját, ahogyan a filozófia az élettudományok kontextusában értelmezi szerepét, továbbá egyenként rá fogok mutatni e módok fogyatékoságaira, valamint a szóban forgó alternatívák közötti

⁴ Ez nem zárja ki, hogy a társadalomban és a politikában, az élettudományokban és még a filozófiában is vannak olyan hangok, amelyek vitatják a filozófiának ezt a relevanciáját vagy a használhatóságát ezekben a kontextusokban. Mi több, ez a vélekedés valószínűleg domináns a szellemtudományok bizonyos köreiben és a társadalomtudományok nagy részében; gondoljunk csak a különböző posztmodernizmusokra egyfelől, vagy a Luhmann-féle rendszerelmélet által meghatározott szociológiára másfelől. Filozófiai szempontból mindazonáltal kézenfekvő a gyanú, hogy ez az értékelés az önmagukat a filozófia alternatívájának tekintő olyan kezdeményezések homályos filozófiai maradványából ered, amelyek magukat a filozófia alternatívájaként fogják fel.

rossz dialektikára.⁵ Ezután lezárásként egy újabb alternatívát szeretnék röviden jelezni, és megmagyarázni, hogy ezen az utójára jelzett módon a filozófia miért felelhet meg jobban a feladatának.

II. A „feladat” három módja: kritikai diagnózis

Ebben a részben – a teljesség igénye nélkül – megkülönböztetjük a filozófia három jellegzetes viszonyulásmódját az élettudományok kontextusában. Ezzel nem kívánjuk az úgynevezett alkalmazott filozófiában elfoglalt egyes pozíciók részletes elemzését vagy kritikáját nyújtani, sem az e pozíciók alapjául szolgáló háttérfeltevéseket nem kívánjuk taglalni.⁶ Sokkal inkább arról van szó, hogy azonosítsunk három alapvető tendenciát, és megmagyarázzuk a közöttük működő dialektikus mozgást. E tendenciák a következők:

1. önfeladás utánzás révén
2. önfeladás alkalmazkodás útján
3. önmarginalizálás eszképzizmus által

Az első két tendencia a filozófia önfeladásának különböző formáira utal. A szcientista orientációjú elmefilozófiában a filozófia módszertani öntudatának gyors elvesztését figyelhetjük meg, míg a második tendencia a normatív értelemben kritikai filozófia lassú erózióját hozza magával. Az önfeladás e két formájával szemben lép fel aztán a harmadik tendencia, mely azt tekinti feladatának, hogy megálljt parancsoljon a filozófia ilyenén hanyatlásának.

1. Önfeladás utánzás révén

A filozófia nem csak gyakorlati filozófiaként bocsátkozik az alkalmazás kontextusaiba. Az agykutatás vagy a kognitív tudományok területén pl. a szellem filozófiája kísérő vagy akár vezető funkciót kap. Ugyanez áll az olyan technológiai fejlesztések kontextusában, amelyek megszűnt agyfunkciók kompenzálását vagy javítását tűzik ki célul.

⁵ Ebben a részben az olyan filozófiai alakzatok közötti dialektikus mozgásról van szó, amelyek sztereotípiaként működnek. Itt tehát nem individuális filozófiai pozíciókra gondolok, ilyenekre ezért a következőkben nem is történik utalás; sokkal inkább azzal számolhatunk, hogy egyetlen individuálisan képviselt pozíció sem felel meg pontosan ezeknek a sztereotípiáknak. Ezzel együtt jár, hogy vélhetőleg egyetlen olvasó sem érzi majd úgy, hogy érvényesek rá ezek a sztereotípiák, ellenben más filozófusokhoz hozzá tudja rendelni őket; ez a hatás itt szűkebb értelemben nem szándékos ugyan, de tudatosan számoltunk elkerülhetetlenségével.

⁶ Ezek a feltevések metaetikai, episztemológiai, módszertani, tudományelméleti vagy általában véve metafilozófiai természetűek lehetnek.

A filozófiában vagy teológiában hosszú tradíciója van annak, hogy a mentálist teljesen függetlenítsék testi vagy empirikus-pszichológiai jegyeiktől, és a tisztán apriori szférájába helyezték át; az e tradíciótól való elfordulás jegyében a filozófia történetében nem kevésbé bevett hagyomány, hogy az emberi élet mentális aspektusait „materialista” vagy éppenséggel „tisztán természettudományos” módon elemezzék, redukálják, vagy szükség esetén kiiktassák. A francia felvilágosodás képviselőinek antiklerikális harca éppúgy ebben a kontextusban helyezhető el, mint az, ahogy manapság az agy vagy a psziché természettudományos kutatását a kutatás szabadsága vagy a tudományos haladás nevében védelmezik.⁷ A mindenkor legaktuálisabb természettudományos kutatás – az atomoktól a kémián át a neuronokig és konnekcionista hálózatukig vagy a kognitív tudományok számítógépes metaforikájának zűrzavaráig – mindenkor akként az ezúttal immár végleg megtalált paradigmaként szolgál, amely az azonnal vagy legalábbis hamarosan bekövetkező végérvényes áttörést ígéri. A kommunista üdvtanokat kivéve a nagyszabású emberi projektumok területén valószínűleg kevés olyan tervezet akad, amelyet olyan mértékben határoznak meg eszkatologikus feltevések, mint az ember természettudományos varázstanításának modern projektumát és ennek filozofáló kísérőzenéjét.

A teológia uralma alól felszabaduló filozófia újra és újra ezekben a természettudományos tervezetekben kereste és találta meg szövetségesét saját szabadságharca során. Önnön történetét feledve azonban gyakran nem is észleli saját motivációs helyzetét, valószínűleg azért sem, mert az elmefilozófia számára ez a fajta önkritikus reflexió pusztán történeti műveltségdísz, és így egyszerűen irreleváns. A döntő hibát azonban nem ebben a filozófiatörténeti vakságban kell látnunk. A mentális elemről (vagy az „Én”-ről) lemondó elmefilozófia önfeladása abban rejlik, hogy nem kérdez rá az agykutatás és a kognitív tudományok empirikus leleteinek filozófiai relevanciájára. A szellem ilyen módon empirikusan informált filozófiája a *conditio humanával* szemközt egyrészt szisztematikusan plauzibilis, másrészt elegendő védelmet is nyújt a szubsztanciadualista teológémákkal szemben, melyek szép számban fordulnak elő a szellemfilozófia címke alatt, különösen a személyes identitásról szóló vita kontextusában. Ha a szellem filozófiájába olyan empirikus leleteket integrálnak, amelyeket előbb filozófiai relevanciájuk tekintetében kritikailag átvilágítottak, akkor az ellen semmilyen kifogásunk nem lehet. A dolog csak akkor válik problematikusná a szellem filozófiájára és egyáltalán a filozófiára nézve, ha a filozófia elhanyagolja a dolgát, vagyis azt, hogy kritikailag megvizsgálja e tudományokat, azaz módszereiket, premisszáikat vagy

⁷ Ennek a tendenciának csattanós példái voltak az utóbbi években azok az *ebben az értelemben* (!) felvilágosult támadások az akaratszabadság ellen, amelyek egészen a büntetőjog ideológiamentesítésének és átalakításának követeléséig mentek el.

leleteiket, és így távolságtartás nélkül kiszolgáltatja magát e tudományok többnyire implicit, gyakran át sem látott módszertani vagy ontológiai előfeltevéseinek. A szellem filozófiájának nem lehet az a feladata, hogy a szellem evolucionista vagy kauzális magyarázataival szolgáljon. De csupán azért, mert szemben áll a szellem szobatudósi vagy tisztán fogalmi elemzésével, a szellem filozófiájának nem kellene áldozatul esnie a képzetalkotó eljárások sugallatainak, sem más pszeudokonkrét fetiszmusoknak. Az, hogy a klinikai alkalmazás kontextusaiban vagy a természettudományos megismerés érdekei szempontjából lemondhatunk a filozófia kategoriális egzaktságáról, és pl. a résztvevői perspektíva irreduktibilitását nem kell figyelembe venni a természettudományos megfigyelés értelmezésekor sem, nos, ez nem jelenti azt, hogy e tényállások *filozófiai* értelmezése során éppoly nagyvonalúak vagy gondatlanok lehetnének. A redukciós vagy akár eliminációs tézisek azonban, miként az identitásról szóló kijelentések is, éppenséggel nem tisztán természettudományos kijelentések, még ha természettudományos tényállások alapján fogalmazták is meg őket. Ha a filozófia – esetleg a kísérleti és a technikai haladás bővületében – elkezd egyszerűen átvenni a különböző tudományok ontológiai és módszertani előfeltevéseit, vagy ezeket filozófiai zsargonba csomagolja, és ha a természettudományok argumentációs és megalapozási mintázataiban az egyedül érvényes egyetemes gyógyírt látja, akkor feltétlenül elveszíti önállóságát. Ha így művelik, akkor a filozófia a vitához végül már csak azt a felismerést teheti hozzá, hogy az eredet kérdése tulajdonképpen soha nem filozófiai, hanem éppen tisztán empirikus és így természettudományosan megmagyarázható probléma volt.⁸

Világos, hogy az a filozófia, amely vitapartnerével ilyen módon azonosul, a természettudományok számára nem lehet vonzó vagy az e tudományágak saját perspektíváját gazdagító dialóguspartner. Ha eltekintünk attól a futólagos és legalábbis tudományos szempontból irreleváns aspektustól, hogy a filozófia helyeslése esetleg hízeleg az agy kutatásnak és a kognitív tudományoknak, sőt a kutatási támogatások megszerzésében még segítségükre is lehet, akkor a többi tudományág hosszú távon mit sem profitálhat egy önmagát ily módon feladó és saját lényegét félreértő filozófiából. A filozófiával való interdiszciplináris együttműködés előfeltételezi a filozófia öntudatát és önállóságát. A relevancia és a tekintély látszólagos növelése, amit a filozó-

⁸ A társadalomtudományi területen a dolgok gyakorta állnak némileg másként. Ha a filozófia nem is társadalom- vagy szellemtudomány, az ezekhez a tudományágakhoz való látszólag nagyobb közelsége mégis ahhoz vezet, hogy módszertani szinten erősebb igény jelentkezik az elhatárolódásra. Cserében tartalmi szinten gyakran rövidzárlatos szövetségekre kerül sor: így például a közgazdászok szemében rendszerint azok a filozófusok „nagyok”, akik osztanak velük bizonyos tartalmi pozíciókat (pl. a szabadpiacok elengedhetetlenségére vagy a magántulajdon sérthetetlenségére vonatkozóan). A világnézet közös „igazsága” ilyen esetekben nagy előszeretettel helyettesíti az érvelés minőségét.

fia azzal próbál elérni, hogy szcientista elme filozófiává változik, végső soron nem más, mint drámai relevanciavesztés, hiszen a természettudományt végül is még mindig a természettudósok művelik, nem pedig valamiféle természettudományosan viselkedő filozófia; és ennek a rövid távú presztízsnyereségnek az ára a filozófiai identitás tartós elvesztése.

Hogy gondolatmenetünk e szakaszán ne merülhessenek fel félreértések, utaljunk itt még egyszer explicit módon két mozzanatra: először is nem a természettudományok mint olyanok jelentik a problémát, hanem a szcientista igények (s teljesen mindegy, hogy ilyen igényeket természettudósok vagy filozófusok támasztanak); másrészt pedig: a szcientizmusra adott megfelelő válasz nem az (akárhogyan is motivált) apriorizmusban vagy szubsztancia-dualizmusban rejlik, hanem egy olyan szellemfilozófiában, amely empirikusan is tartalmas.

2. *Önfeladás alkalmazkodás útján*

A neoliberais korszellem és az életvilág összes szociális vonatkozásának ökonomizálása tudvalevően nem áll meg az egyetemek kapui előtt. E tekintetben a filozófiai intézetek sem jelentenek kivételt. Ha a saját kutatási eredmény értéke és jelentősége – legalábbis attól a pillanattól fogva, hogy a saját szakunkon kívül eső értékelési világokban mozgunk – már csak az elnyert kutatási támogatások és az „impaktfaktor” alapján kerül értékelésre, és ha ezek a faktorok aztán a teljesítményorientált eszköznyújtás címszava alatt közvetlenül a filozófia kutatói realitásába csapódnak be, nos, legkésőbb ekkor vonzóvá válik az alkalmazott filozófia, hiszen a más tudományokkal folytatott együttműködése révén azt ígéri, hogy rákapcsolódik a gazdaságilag jelentékeny körzetekre; mert bizony úgy látszik, hogy az autonóm tudomány eme szép új világa inkább az ilyen tudományoknak épült.

Aki filozófusként az orvosi biológiai etika területén dolgozik, az a közmondásos módon piacra dobja magát, mivel e területen gyakran közvetlen értékesítési érdekekről is szó van. Ezenfelül sok területen közel kerül a politikai hatalom különféle formáihoz. Márpedig a filozófia története fájdalmas módon tanúskodik arról, hogy az utóbbival való túl szoros szövetség hosszú távon egyiknek sem használ: sem a legitimált politikai rendnek, sem a magát pusztán legitimációs instanciává degradáló filozófiának.

Tehát az „alkalmazott” filozófia ügyének a természetében, vagyis az élettudományok témáival való foglalatosságában benne rejlik az, hogy gazdasági és politikai érdekek befolyást gyakorolnak a filozófiai munkára. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a filozófia (avagy az összes filozófusnő és filozófus) általánosságban nincs (vagy kivált nem is lehet) abban a helyzetben, hogy felelősségteljesen bánjék ezekkel a befolyásokkal. De nyilvánvaló, hogy a filozófia (vagyis egyes képviselői) éppúgy áldozatul esnek az e közel-

séggel együtt járó kísértéseknek, mint más hivatáscsoportok képviselői. Ha belegondolunk, hogy az imént említett kényszerek, amelyeket a tudományos üzem átstrukturálása hozott magával, további külső nyomást gyakorolnak, akkor a filozófiának önkritikusan vállalnia kellene ezt a problémát, és a kritikai megvitatás rá jellemző eszközeivel meg kellene próbálnia megőrizni méltóságát, nem pedig egyedül arra törekednie, hogy tartsa vagy növelje saját árát a piacon.

Mielőtt rátérnék a harmadik tendenciára, hadd tegyek itt három megjegyzést a lehetséges félreértések elkerülése végett. Először is semmi nem szól az ellen, sőt (a szakma szempontjából) minden amellett szól, hogy a filozófia árát magasan tartsuk mindaddig, amíg ettől nem sérül a filozófia méltósága. Másodszer ez azt is jelenti, hogy a filozófiának, ha az élettudományok területeire lép, nem szükségképpen kell kudarcot vallania, azaz elvesztenie méltóságát. Harmadszor és végül arra szeretnék utalni, hogy a fent megnevezett „kényszerek” és „kísértések” mellett van még valami, ami hozzájárulhat ahhoz, hogy a filozófia az elfogadás pusztá keresgélésének szintjére süllyedjen. Ha a filozófia komolyan veszi feladatait az élettudományok területén, akkor mindig figyelembe kell vennie azt is, hogy egy adott társadalmi kontextusban milyen normatív követeléseknek van valóságos esélyük a teljesülésre. Ez pedig kétségkívül keskeny perem (erre még egyszer visszatérek dolgozatom utolsó részében).

3. Önmarginalizálás

A két imént leírt tendencia nem pusztán hipotetikus veszélyhelyzetekre utal. A jelenkori filozófiában nagyon is szemmel láthatóan jelentkeznek olyan fejlemények, amelyek joggal adnak alkalmat a pusztá módszertani öntisztázáson túlmenő kritikai önreflexióra. A harmadik tendencia, melyet most szeretnék röviden vázolni, az említett téves irányú alakulásokra explicite normatív módon reagál, a filozófia feladatát az élettudományokban erkölcsi misszióként fogja fel, és ezt oly módon úzi, hogy az a filozófia önmarginalizálásához vezet. Itt a filozófiának durván három változatát különböztethetjük meg, ezek a filozófia önfeladásának két imént leírt formájára az élettudományokban betöltendő erkölcsi misszió feladatával válaszolnak:

- a) a menekülés a „tisztá” fogalomba,
- b) a „széplélek”,
- c) a tisztá moralitás diktatúrája.

a) A *menekülés a „tisztá” fogalomba*: erre az útra filozófusnők és filozófusok egyaránt rálépnek a szellem filozófiája, különösen a személyes identitás, illetve az élettudományok etikájának a területén; nemcsak radikális kúraként az arra vonatkozó különféle kísértésekkel szemben, hogy a filozófia a világnak értékesíthető tudást bocsásson rendelkezésére, hanem olyan biztonsági

óvintézkedésként is, amely a filozófia számára önálló tárgyterületet kíván megőrizni, mely tárgyterület általánosan és egyszer s mindenkorra fel van vértézve az ellen, hogy az empirikus tudományok ellenséges módon kisajátítsák maguknak: a filozófia tehát ezeken a módokon vonul vissza az alapelvei síkra, ami már csakis filozófiailag érhető el. Erre a síkra érkezve aztán olyan vita indul, amely elvi okokból csak a filozófián belül folytatható le, és a körül a kérdés körül forog, hogy van-e egyáltalában efféle genuin filozófiai tárgyterület. Az a filozófia, amely ezt tekinti egyetlen dolgának, kívülről szemlélve narcisztikusnak, önmarcangolóknak vagy autisztikusnak hat; ha ily módon fejthet is ki másokra megigéző hatást, más tudományok vagy akár a társadalom szempontjából összességében igen csekély relevanciával bír.

b) A *széplélek* a filozófiában kétféle formában lép fel. Egyfelől a tiszta ész és a tökéletes tudás nyomdokait követve fél a valóságos élet komplexitásától, mind a szellem, mind az etika területén. A személyes identitás, a szabadság vagy a szellem kérdéseit az alapelvek szintjén teszi fel és válaszolja meg, illetve absztrakt modellekben tematizálja, valamint olyan lehetséges világok mind kevésbé követhető jelenetezéseiben, amelyeket zombik, szubjektumok *inverted* vagy *absent qualia*-val, esetleg mindenható agysebészek népesítenek be. Az igazságosság kérdéseit absztrakt, olykor akár egzaktul matematikailag vázolt formulákban vitatják meg, és eközben azzal az elvi argumentációt „leegyszerűsítő” előzetes feltevessel élnek, amely az adott tulajdonviszonyokat mint igazolt, jogos és adott tulajdonviszonyokat előfeltételezi. Agyakat feleznek, ejtenek el és cserélnek fel, hogy válaszokat kapjanak arra a kérdésre, ki kicsoda még az efféle események után. A pszichiátriai osztályokon vagy a globalizált igazságtalanság feltételei közepette jelentkező valóság komplexitásai csak mint később tárgyalandó rendkívüli esetek kerülnek látótérbe. De ha már egyszer megérkeztünk az „ikerföldre” (*twin earth*), vagy belebonyolódtunk a racionalitás- és döntésmélet finomságaiba, akkor borzasztóan nehezünkre esik visszautat találni a durva valóságba. Másfelől a széplélek óvakodik attól, hogy túlzottan közel kerüljön hétköznapi és egyszersmind politikai gyakorlatunkhoz, nehogy kitegye magát annak a veszélynek, hogy társadalmilag releváns módon kell felelősséget vállalnia, és esetleg maga is kénytelen vétkessé és bűnrészessé válni. Ezt csak politikailag és semmiképpen sem tisztán filozófiai eszközökkel lehetne feldolgozni, és a filozófiát ezenfelül kitenné annak a veszélynek, hogy „bepiszkítja kezét” vagy korrumpálja magát.

Természetesen elismerjük, hogy azok a szociális és politikai kérdések, amelyek pl. az élettudományok területén vetődnek fel, csak a legcsekélyebb mértékben kezelhetők tisztán filozófiai eszközökkel (többnyire negatív formában, a rossz okfejtések felfedése által). De ebből nem következik, hogy a filozófiai érvelés ne nyújthatna komoly segítséget, és ne képviselhetne talán éppenséggel nélkülözhetetlen érték ebben a kontextusban. Ebből tehát nem

következik, hogy a filozófiának ne kellene szembenéznie az élettudományokban rejlő kihívással. Hiszen az ilyenfajta eszképzizmus – azzal az önhitteggel párosulva, hogy ekképp szenteli magát a filozófia tulajdonképpeni dolgának – nemcsak ahhoz vezet, hogy a filozófia társadalmilag irrelevánsná válik, és üresen maradt helyét köszönettel átveszik és betöltik más tudományágak (egészen a filozófáló és a jog alapjait megújító agykutatókig), hanem egyúttal a filozófia tartalmi elszegényedését is magával hozza. Még ha ilyen módon a korrupciónak és a filozófiai identitás elvesztésének bizonyos veszélyei elkerülhetőnek tűnnek is, ennek a „belső emigrációnak” túl nagy az ára mind exoterikus, mind exoterikus vonatkozásban.

c) Így hát nem csodálkozhatunk azon, hogy – látva a filozófia önfeladásának két formáját, illetve annak a kétféle lehetőségnek a hibáit, ahogyan a filozófia tulajdonképpeni feladatára eszmélnek –, megjelenik egy további módja annak, ahogyan a filozófia feladatát interpretálják, és ezen a módon a filozófia szerepét offenzíven és harcosan fogják fel. Mivel ezt a harmadik változatot a szellem filozófiájának területén csak nehezen lehet megkülönböztetni a tiszta fogalomba való meneküléstől, itt annak rövid vázolására szorítkozom, hogyan lép fel ez az interpretáció az élettudományok etikájának területén. E területen a *tiszta moralitás diktatúrájaként* olyan filozófiai etika jelenik meg, amely – elvhűen és legkevésbé sem törődve következmények és aspektusok mérlegelésével – intézményes keretekre vagy konkrét cselekvési kontextusokra vetett tekintet nélkül azt próbálja megadni, hogy mi az erkölcsileg helyes, és társadalmunknak mit kell tennie vagy nem tennie. Ez a filozófiailag megacélozott szakértői kultúra nem tekinti etikailag jelentékenynek sem azt, amit az életvilágszerűen érintett szubjektumok ténylegesen akarnak, sem azt, ami pl. az orvosi személyzet ítélőerejéből vagy cselekvési perspektívájából bizonyul etikailag relevánsnak. Számára sokkal inkább a filozófiai megismerés az – legyen az deontológiai vagy utilitarista színezetű –, ami rögzíti, hogy mi az etikailag helyes vagy jó. Meglehet, hogy az így felfogott gyakorlati filozófia védőernyőt von a cselekvés szürkén árnyalt valóságának lopakodó korrupciójával és e valóság elveket aláásó hatásaival szemben. Ám azok a szubjektumok – akár az érintettek, akár a mindenkori cselekvési kontextusba bevont személyi vagy hivatáscsoportok –, akiket kívülről sújt efféle szakértői etika, szükségképpen paternalista vagy dogmatikus gyámkodásnak látják ezt a fajta filozófiai erkölcsant. Ezért ennek a fajta etikának a tisztasága gyakran fordított arányban áll saját kapcsolódási képességével és motiváló erejével a kérdéses társadalmi kontextusokban. Ezért aztán nem teljesen érthetetlen, ha az efféle tiszta morálkonceptiót visszautasítják mint pusztá predikációt, mely nélkülöz minden gyakorlati-politikai relevanciát.⁹

9 A tudat ilyenfajta, konstitutív módon őszintétlen alakzatainak elemzése tekintetében utalunk itt a hegeli *Szellem fenomenológiája* mellett Bruno Bauer vagy Jean-Paul Sartre munkáira.

Nyilvánvaló, hogy kialakulnak szövetségek is e három forma közt, amelyek a filozófia feladatát a filozófia kétféle önfeladásától elfordulva próbálják meghatározni. Így például kézenfekvő, hogy a tiszta moralitás diktatúrájának metaetikai alapjait kizárólag a „tiszta” fogalom területén helyezük el. És az ön maga elől rejtőző széplélek stabil alapmagatartássá válik azáltal, hogy a megfelelő etikai követelmények egyszerismind olyanok, amelyeknek társadalmi vagy politikai megvalósíthatósága kilátástalan (példának okáért azon modell mintájára, ahogy a fogamzásgátlók használata helyett szexuális önmegtartóztatást prédikálnak).

III. Etika az alkalmazásban: egy alternatíva vázlatja

Tekintve a feladat nehézségét, amellyel a filozófia az élettudományok kontextusában szembesül, kézenfekvő, hogy belebonyolódik az imént bemutatott rossz dialektikába. Hogyan nézhet szembe felelősségteljesen a feladattal anélkül, hogy a bemutatott csapdák foglyul ejtenék? A jelen dolgozatban ezt a kérdést nem lehet kielégítő módon megválaszolni, mégpedig nemcsak azért nem, mert a válasz szétfeszítené a keretet, melyet ezen a ponton szokás emlegetni. A mélyebb ok inkább az, hogy e válasz csak a következő lehet: az adott feladatot *a gyakorlatban* oldjuk meg kielégítő módon. Mégis levonható fenti megfontolásaimból néhány általános normatív konzekvencia.

Először is fontos, hogy a filozófia szemmagasságban és szemmértékkel forduljon a többi tudományág felé. Az előbbi azt jelenti, hogy a filozófia a (módszertani és megalapozáselméleti) önállóság tudatában lép be a dialógusba az elvi argumentatív egyenjogúság világos megkövetelésével. Ehhez a filozófiának folyamatosan gyakorolnia kell arra való konstitutív képességét, hogy a tudományokat átfogó együttműködésre kritikai módon reflektáljon, éppúgy, mint a saját szerepére.¹⁰

A szemmértékre ahhoz van szüksége, hogy megismerje a többi tudományág kérdésfeltevéseit, és elismerje azok jogosultságát. Szemközt a konkrétumok bővületével – akár kauzális magyarázatokról, konkrét adatokról vagy épp agyi folyamatok vizualizálásáról van szó –, a filozófiának kötelessége, hogy világossá tegye a maga számára ezeknek az adatoknak a filozófiai relevanciáját, és pontosan meghatározza, milyen adalékot nyújthatnak az egyes tudományágak a mindenkor problémához. Ahhoz, hogy elkerüljük a kompetenciaviták vagy szociális konfliktusok által kialakuló félreértéseket és

¹⁰ A filozófia genuin adalékát éppen ebben a képességében kell látnunk: a kritikai önreflexióra és az interdiszciplináris (vagy akár transzdiszciplináris) kooperáció kritikai reflexióval kapcsolatos képességében.

súrlódási veszteségeket, ezen a ponton elengedhetetlen különbséget tennünk az interdiszciplináris együttműködés horizontális és vertikális formája között. Az előbbihez tartozik a minden diskurzuspártner minden szinten megvalósuló egyenjogúságának ideálja; az utóbbi, a vertikális forma elfogadja, hogy a probléma mindenkori definíciója szerint meghatározott tudományágak adják meg a kérdésfeltevéseket vagy a bizonyítás céljait, tehát egyfajta munkamegosztásos struktúráról van szó.¹¹

Mindeközben a filozófiának, újra és mindig újszerűen, ragaszkodnia kell saját hozzájárulása relevanciájához, még akkor is, ha az rendszerint – gondoljunk csak a fogalmi magyarázatokra és az argumentációs módok vagy szintek megkülönböztetésére – szembenáll a legtöbb egyéb tudományág módszertani normáival és gyakorlatával. A ragaszkodás a deskriptív-prognosztikus és normatív kijelentések között fennálló különbséghez vagy a fogalmi tisztázások relevanciájához még az empirikus kérdésfeltevések kontextusában is: mindez szintén szemérméket követel meg (és türelmet minden oldalról). Nyilvánvaló, hogy a filozófia ezt csak akkor képes beváltani, ha saját filozófiai kompetenciájának világos tudatával rendelkezik.

Ámde – ezen a ponton valószínűleg ezt az ellenvetést fogják tenni – hol marad ebben a tevékenységben a morál? Sok, ha nem is az összes kérdés esetében, amelyeket az élettudományok vetnek fel, etikai ítélethozatalról van szó az interdiszciplináris vagy társadalmi diskurzusban. Itt a filozófia csak akkor tud meggyőzni és magát felelősségteljesen s egyben konstruktívan játékba hozni, ha argumentációjában érzékeny marad a társadalmi keretfeltételekre éppúgy, mint a problémakonstelláció mindenkori kontextusaira.¹² E feladat mellett, melynek teljesítése – lévén a racionális társadalmi eszmecsere előfeltétele – elengedhetetlen, a filozófiai etikának meg kell birkóznia a kihívással, mely abban áll, hogy egyaránt elkerüljön két végletet. Egyfelől nem szabad abba a tévedésbe esnie, hogy etikai kérdések konkrét értékelése tekintetében volna olyasmi, mint filozófiai szakvélemény. Másfelől nem szabad ebből az ellenkező végletbe sem esnie, abba ugyanis, hogy a normatív diskurzusnak ezt a mezejét átengedje technokratikus megoldásoknak vagy más tudományágak szakértőinek (például hogy a szociális rendszerek igazságosságának kérdését a gazdasághoz delegálja). Ha nincs is a filozófiának genuin

¹¹ Ezt a megkülönböztetést más helyütt részletesebben taglaltam; lásd erről Michael Quante: *Interdisziplinarität und Politikberatung*. In Kilian Bizer – Martin Führ – Christoph Hüttig (Hrsg.): *Responsive Regulierung — Beiträge zur interdisziplinären Institutionenanalyse und Gesetzesfolgenabschätzung*. Mohr–Siebeck, Tübingen, 2002, 175–193.

¹² Az utóbbira példaként az elosztási kérdések különböző szintjeire utalok az egészségügyi rendszerben; ezek az igazságosság fogalmának fölöttébb differenciált használatát követelik meg. Az előbbi pedig megköveteli, hogy megfontoljuk például a *terminus technicusok* társadalmi kontextusokban fellelhető vagy várható konnotációit (példaként említhetők az „eutanázia”, a „humán kísérlet”, az „elhasználó embriókutatás” vagy a „kényszersterilizáció”).

szakértői szerepe (jóllehet alkalmanként újra és újra jogtalanul igényelte magának ezt a szerepet) a norma- és értékkérdések megválaszolásában, mely kérdések csak társadalmi diskurzusban dönthetők el, mégis van egyfajta nélkülözhetetlenkritikai kompetenciája, ez pedig abban áll, hogy más tudományágaknak ezekben a kontextusokban elkövetett argumentatív hibáit és túlkapasait felfedje és visszautasítsa.¹³

A filozófia ezeknek a kihívásoknak természetesen csak olyan filozófusnők és filozófusok által felelhet meg, akik szembenéznek velük. Számukra az a feladat, hogy ne hagyják magukat korrumpálni se a politikai hatalom közelsége, se a gazdaságilag befolyásos körök által, akár kutatási támogatásokról, akár közvetlen értékesítési érdekekről van szó. Természetesen egyetlen filozófusnő vagy filozófus sincs személyesen arra kötelezve, hogy e feladatnak szentelje magát.¹⁴ Ám egy olyan társadalomban, amely szűkös pénzügyi eszközök idején sem mond le arról, hogy filozófiát oktasson az iskolákban és az egyetemeken, a társadalom kétségkívül legitim módon intéz kérdést a filozófiához, hogy segítsen tájékozódni az élettudományok kontextusában; szakmaként ezért mindenképpen eleget kellene tennünk ennek a kérésnek. Ha ezenfelül megfontoljuk, hogy a filozófia általános szolgálatmegtagadása nemcsak kifelé káros (társadalmi marginalizálódást és interdiszciplináris elszigetelődést okozván), hanem (lásd „egyoldalú diéta”) a filozófiát befelé is elsorvaszthatja, akkor szakmán belül is jó okaink vannak arra, hogy az élettudományok kihívásait filozófiailag megvitassuk. Ha igaz is, hogy az élettudományok a filozófia nélkül nem volnának vakok, hanem csak rövidlátók, a filozófia pedig interdiszciplinaritás nélkül nem volna üres, hanem csak vézna, mégis optimisták lehetünk, hogy a jövőben is lesz elegendő filozófusnő és filozófus, aki szembenéz a szóban forgó kihívásokkal.

Fordította Szabó Csaba

¹³ Ha némely agykutató jogfilozófiai kiruccanásaira vagy egyes közgazdászok elietett neoliberais következtetéseire gondolunk a szociális állam felszámolási kísérlete kapcsán, akkor aligha mondhatjuk, hogy ez irreleváns vagy könnyű feladat volna.

¹⁴ S magától értetődik, hogy a filozófia éppoly kevésbé vértéz fel a korrumpálhatóság veszélyével szemben, mint bármely más tudományág.